

ראשות ערים והקִשְׁנָה לנשיא על צורות נקבה של תפקידים שממלאות נשים

רונית גדיש

(ב) ראש: מספרים שכשנבחרה גולדה מאיר לראש ממשלת ישראל פנו אל האקדמיה בשאלה אם התואר 'ראש ממשלה' יפה גם לאישה. לא ידוע לנו על תיעוד של פנייה זו, ומכל מקום גולדה מאיר הייתה ראש ממשלה ולא ראשת ממשלה. סביר שהצורה 'ראש' לנקבה לא צרמה במיוחד שהרי המילה 'ראש' משמשת בצירוף זה שימוש מושאל הלוקח מאיברי הגוף. נוסף על כך, ראש ממשלה בזמן נתון יש רק אחד או אחת. ואולם לא כך הוא בתפקידים אחרים: ראשי ערים, ראשי ארגונים וכדומה יכולים להיות כמה, ולעתים נחוצה הבחנה בין נשים לגברים הממלאים תפקידים אלו. ואכן כך מצאנו במרשתת: "בכל מדינת ישראל יש רק שתי ראשות ערים". אילו רצו לומר זאת ללא שימוש בצורת הנקבה היה הניסוח מסורבל למדי, כגון 'בכל מדינת ישראל יש רק שתי נשים בתפקיד ראש עיר'. נעיר כי במקרא המילה 'ראש' כשהיא לעצמה מציינת תפקיד: "וַיִּקְרָא יְהוֹשֻׁעַ לְכָל יִשְׂרָאֵל לְזִקְנָיו וְלְרָאשָׁיו וְלַשְׁפָּטָיו וְלַשְׁטָרְיוֹ" (יהושע כג, ב); "וַיִּשְׁמְרוּ הָעָם אוֹתוֹ עֲלֵיהֶם לְרֹאשׁ וּלְקִצְיָן" (שופטים יא, יא). אין זה מן הנמנע שאילו היה מדובר באישה היה כתוב "וישימו העם אותה עליהם לראשה ולקצינה". ואין הדברים דורשים כוח המצאה מיוחד, שהרי יש במקרא 'ראשה' כשם תואר: "האבן הראשה" (זכריה ד, ז). אבן עזרא, בתחילת ספרו "שפה ברורה", דן בשאלה אם יש לשון שהיא טבעית לאדם, והוא כותב: "והנה אברר תחלה איזו הלשון ראשה לכל הלשונות". רבים מסתייגים מ'ראשה' בנימוק שמדובר בשימוש מושאל, ואולם במקרה אחר של שאילה לא נמנענו מיצירת צורת נקבה: כוכב קולנוע (תרגום בבואה ל star) ובנקבה: כוכבת קולנוע. איש אינו כופה על הדוברים לומר 'ראשת העיר', 'ראשת המכון' וכדומה, אך מי שנוקט לשון זו הולך בדרכה של העברית.

(ג) מְשֻׁנָּה: שאלת צורת הנקבה של משנה נדונה לפי בקשתה של השופטת מרים נאור לקראת מינויה למשנה לנשיא בית המשפט העליון. המילה מְשֻׁנָּה מציינת תפקיד כבר במקרא: "כִּי מְדַבְּרֵי הַיְהוּדִי מְשֻׁנָּה לְמַלְךְ אֲחֻשְׁטֹרֶשׁ" (אסתר י, ג), "מְרַבֶּת הַמְשֻׁנָּה" (בראשית מא, מג). לא זו בלבד, אלא שהמילה באה במקרא גם במעמד מובהק של שם תואר: "אֲחֻשְׁטֹרֶשׁ הַמְשֻׁנִּים" (דברי הימים א טו, יח), ובמגילת המקדש "הכוהן המשנה", ודינו של שם התואר שנטייתו כוללת צורת נקבה ביחיד וברבים. יד המקרה היא שלא נזדמנה צורת נקבה. מה שגורם להיסוס הוא שצורת הנקבה מְשֻׁנָּה "תפוסה" למשמעות אחרת. אך אין זה השם היחיד שבו יש "התנגשות" בין צורת הנקבה למילה אחרת: טייסת היא נקבת הטייס וגם קבוצת מטוסים, כבאית היא נקבת הכבאי וגם רכב הכיבוי ועוד. השופטת נאור החליטה לנקוט את צורת הנקבה מְשֻׁנָּה בברכתו של נשיא האקדמיה, ובעקבותיה נהוגות משנות אחרות. נוכל אפוא לומר בקלות: 'כך קובעות שתי המשנות ליועץ המשפטי לממשלה, עורכות הדין זו וזו' (ולא 'כך קובעות המשנים...').

לעתים נשים מרגישות שעצם נקיטת לשון נקבה בשם התפקיד שהן ממלאות יש בה נימה של זלזול. תופעה זו בולטת בתארים עוזרת ומזכירה. וכך עוזרת לבעל תפקיד בכיר תעדיף לעתים להיקרא 'עוזר' כדי שלא יחשבו לעוזרת בית, ומזכירה בכירה תבחר להיות 'מזכיר' ובלבד שלא יחשבו לפקידה נמוכת דרג. אבל כאמור אין זה טבעה של לשוננו. על רקע זה החליטה האקדמיה ש"אפשר ליצור צורות נקבה לכל תואר, תפקיד ודרגה שנושאת אישה". ויודגש: החלטה זו לא נועדה להיענות לדרישה אידאולוגית כלשהי. האקדמיה מחויבת לכוון את התפתחותה של הלשון לפי טבעה. וכפי שראינו צורות נקבה הן טבעה של לשוננו.

המקורות העבריים העתיקים מספרים לנו מעט מאוד על נשים בכלל ועל נשים בעלות תפקידים בפרט. אך במקרים היחידים שבהם נשים מילאו תפקידים – תמיד יש לתוארי התפקיד צורת נקבה. כך למשל במקרא אנו מוצאים נְבִיאָה (דבורה), בְּעֵלָה (בעלת אוב) וּמְלָכָה (מלכת שבא), ובלשון חז"ל אפוטרופיא (אפוטרופוס בנקבה).

בדרך שבה נהגה העברית בעבר במקרים הספורים שבהם נשים נשאו תפקידים – אנו נוהגים כיום ברשימה ארוכה ומתארכת של תפקידים ומקצועות: נשיאה, שרה, חשבת, פקחית, חזאית, כלכלנית, מדענית, ספורטאית, מלצרית, סגנית, שגרירה ופרקליטה. גם תפקידים שמקורם בלעז זוכים לסימות נקבה, כגון וטרינרית, אופטיקאית וקנצלרית. הוא הדין בראשי תיבות: ח"כית, יו"רית ומנכ"לית. אין צריך לומר שצורות בינוני המשמשות לתפקידים ומקצועות נוטות בנקבה, כגון שופטת, רופאה, מנהלת, מאבטחת, מדריכה, מרצה, נספחת, מתעמלת.

במשקלי הבינוני ובמשקלי בעלי המקצוע המובהקים צורת הנקבה טבעית לחלוטין ובדרך כלל אוטומטית. כאלה הם משקל פְּעִיל (קצין-קצינה) ומשקל פְּעֻלָּה (רקדן-רקדנית), וכמוהם המילים בסיומת ין-ראי (קולנוען-קולנוענית, רעיונאי-רעיונאית). במשקל פְּעֻלָּה משמשות כמה סיומות נקבה (זְמַר-זמרת לעומת קְשֶׁר-קשירת, ולעתים שתי הסיומות: כְּנִיָּת-כְּנִיָּרִית). צורת נקבה נוצרת גם במשקלים אחרים אם המילה מתייחסת לבני אדם, כגון בשמות הסגוליים מְלָךְ-מְלָכָה, יֶלֶד-יֶלְדָה, נַעַר-נַעֲרָה, ובשמות אחדים ממשקלי המ"ם: מְכַר-מְכָרָה, מְנוּחַ-מְנוּחָה, מְלַאֵךְ-מְלַאֲכִית.

הצורך בצורות נקבה בשמות המתמייחים לנשים מובנה בעברית, שהרי הן הפעלים הן שמות התואר נוטים לפי מין, ונדרש אפוא התאם ביניהם ובין השם. ניסוחים כגון 'האלוף אמרה...', 'הדקן דורשת ש...', 'המנכ"ל החדשה', 'הוטרנר הראשית' צורמים את אוזנו. הצרימה קיימת – לעתים ביתר שאת – בצורות הרבים. ניסוח כגון 'שתי הסמנכ"לים מופקדות על קשרי החוץ והפנים של הארגון' הוא למעשה בלתי אפשרי.

למרות הנתונים החד-משמעיים האלה בכמה מקרים נוצרת מבוכה בקרב דוברי עברית אשר לצורת הנקבה, ובעקבותיה נמנעים מיצירתה ומן השימוש בה.

(א) אלופה ודרגות אחרות: כאשר עמדה אורנה ברביאי לעלות לדרגת אלוף, הגיעה אל האקדמיה פנייה מצה"ל: האם היא תהיה האלוף הראשון ממין נקבה או שמא האלופה הראשונה. המלצתנו הייתה להשתמש בצורת הנקבה 'אלופה' – בכל הקשר שבו שימוש זה טבעי ונוח, למשל: 'האלופה אורנה ברביאי', 'האלופה השתתפה בישיבת המטכ"ל'.

עם זאת נראה שטרם התגבש נוהג אחיד בשימוש בצורות הנקבה בדרגות הצבאיות והאחרות. מצד אחד אנו מוצאים צירופים כגון 'רב"ט יהודית חן', 'סמל דבורה אשל', ומצד שני יש צורות נקבה לדרגות רבות: טוראית, רב"טית, סמלת, תא"לית ואף תת-אלופה ורבת-סרן, וצורות אלו משמשות אפילו בצמידות לשם. לשתי דרגות נראה שעדיין לא נוצרה צורת נקבה – סגן וסרן, אך אין שום מניעה ליצור סְגָנָה וסְרָנָה (או סרנית). מעניינת גם ההתנהגות הלשונית בתארים האקדמיים. כשהדרגות צמודות לשם נאמר 'דוקטור יפה כהן' או 'פרופסור רות לוי', אך דוברים רבים יאמרו 'הדוקטורית החדשה' או 'הפרופסורית קיבלה פרס' וכדומה.